

Rokotusvastaisuus historiallisena ilmiönä 1900-luvun alun Suomessa

Rokotekriittisyys ei ole pelkästään nykypäivän ilmiö, vaan rokotusta on sekä kritisoitu että suoranaisesti vastustettu aina ensimmäisestä, 1700-luvun lopulla kehitetystä isorokkorokotteesta lähtien. Silti rokotusvastaisuuden historiaa on varsinkin Suomessa tutkittu hyvin vähän. Rokotusvastaisuutta alkoi esiintyä maassamme 1900-luvun alkuvuosikymmeninä luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajien keskuudessa, mikä muodostaa tämän artikkelin tutkimuskohteen. Artikkelissa analysoidaan, miksi nämä ihmiset vastustivat rokotusta ja millä tavoin vegetarismien ja luonnonparannustavan aatemaailma näkyi rokotusvastaisuuden taustalla.

Tutkimusaineistona käytetään luonnonparannustavan ja vegetarismien suomalaisten kannattajien tuottamia rokotusvastaisia kirjoituksia, joita he julkaisivat vuosien 1910–1932 välillä omissa aikakauslehdissään *Terveys* sekä *Luonnonparantaja/Parantaja/Uusi Parantaja*. Kyseessä on laadulliseen analyysiin perustuva historiantutkimus, jossa aineistosta on etsitty luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajien omia käsityksiä siitä, miksi rokotusta tuli vastustaa. Tätä rokotusvastaisuutta tulkitaan ja selitetään oman aikansa arvomaailmasta ja maailmankuvasta käsin sijoittamalla tutkittava ilmiö aikakautensa kontekstiin.

Tutkimus osoittaa, että suomalaiset luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajat vastustivat rokotusta, koska se heidän mielestään oli terveydelle vaarallinen, hyödytön sekä moraaliton. Pääasiallisena syynä näihin näkemyksiin oli luonnonparannustavan sairauskäsitys, joka oli ristiriidassa länsimaisen lääketieteen sairauskäsityksen kanssa. Keskeisessä roolissa oli myös 1900-luvun alun luonnonparannustavalle ja vegetarismille ominainen terveyden ja moraalien yhteen kietoutuminen sekä näihin aatteisiin sisältynyt pyrkimys yhteiskunnalliseen uudistukseen.

ASIASANAT: historia, rokotus, vaihtoehtolääkintä, luonnonparannustapa, vegetarismi

SUVI RYTTY

YDINASIAT

- Rokotusvastaisuuden historiaa on varsinkin Suomessa tutkittu hyvin vähän.
- Tutkimus nostaa esiin luonnonparannustavan ja vegetarismien aatteiden vaikutuksen 1900-luvun alun suomalaisen rokotusvastaisuuteen.
- Tässä tutkimuksessa keskitytään rokotuksenvastustajien aktiivijoukkoon, mutta tulevaisuudessa olisi hyvä tutkia myös ruohonjuuritason rokotusvastaisuuden historiaa.

JOHDANTO

Vaikka rokotukset ovat osoittautuneet yhdeksi länsimaisen lääketieteen tehokkaimmista keinoista ehkäistä tartuntatauteja, kriittinen, kyseenalaistava ja epäroivä asenne niitä kohtaan on nykypäivänä lisääntynyt (58, 69). Kyseessä ei kuitenkaan ole pelkästään nykypäivän ilmiö, sillä kritiikkiä rokotusta kohtaan on esitetty aina ensimmäisestä, 1700-luvun lopulla kehitetystä isorokkorokotteesta lähtien (58; 50). Todennäköisesti kiivaimmin rokotusta on länsimaiden historiassa kritisoitu ja

suoranaisesti vastustettu 1800-luvun jälkipuoliskolle ja 1900-luvun alkuun sijoittuvalla ajanjaksoilla (50; 49; 55; 66). Tuolloin ainoa laajasti väestötasolla käytössä oleva rokote länsimaissa oli isorokkorokote (59), joka määrättiin pakolliseksi miltei kaikissa Euroopan valtioissa pääasiassa juuri 1800-luvun kuluessa (68). Suomessa Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus rokotuksen pakollisuudesta kaikille alle 2-vuotiaille lapsille annettiin vuonna 1883, mutta käytännössä rokotuspakko tuli maassamme voimaan vaihteiden vuosien 1885 ja 1890 välillä (63).

Rokotuspakko synnytti yhteiskunnallisen vastareaktion, josta historiantutkimuksessa puhutaan rokotusvastaisuutena. Tunnusomaista rokotusvastaisuudelle oli rokotuspakkolain vastustaminen yksilön itsemääräämisoikeutta polkevana lääketiedeinstituution ja valtiovallan interventiona, mutta myös itse rokotuksen ja rokotteen vastustaminen esimerkiksi terveydellisistä tai aatteellisista syistä. (55; 50; 66). Rokotusvastaisuus synnytti sekä Euroopassa että Pohjois-Amerikassa organisoituneita yhteiskunnallisia liikkeitä, jotka tuottivat ja levittivät rokotusvastaista propagandaa. Näistä laajin ja vaikutusvaltaisin oli Iso-Britannian, erityisesti Englannin, rokotusvastainen liike. Mutta kuten Nadja Durbach muistuttaa, näiden liikkeiden suosio riippui kuitenkin ruohonjuuritason kriittisestä asennoitumisesta rokotukseen, mikä ei välttämättä ollut tulosta organisoituneesta rokotusvastaisesta kampanjoinnista, vaan rokotteesta koituneiden haittojen oma-kohtaisesta kokemisesta (50; 66).

Tässä artikkelissa tutkin rokotusvastaisuuden historiaa Suomessa, jossa sitä alkoi esiintyä vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tutkimuskohteenä on rokotuspakkoa vastaan agitoinut ydinjoukko, jonka muodostivat luonnonmukaisen parannustavan ja vegetarismien kannattajat (10, 65). Heidän joukossaan rokotusvastaisuus ensimmäistä kertaa Suomessa sai myös organisoituneen muodon vuonna 1913 perustetun Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen kautta (3). Nimestään huolimatta yhdistys kampanjoi myös luonnonparannustavan ja rokotusvastaisuuden puolesta, sillä suomalaiset luonnonparannusateen kannattajat ymmärsivät 1800–1900-luvun vaihteessa vegetarismien paljon nykypäivää laajemmasta merkityksessä, niin sanottuna luonnonmukaisena elämäntapana:

”Vegetarismiin kuuluvat huonon ilman, epä-terveellisten asuntojen, liikaräsituksen, epäsiisteyden, alkoholin, tupakan, kahvin, myrkyllisten lääkkeiden, seerumin, rokotuksen, luonnottoman ravinnon ja sopimattoman vaatetuksen vastustaminen. Vegetarismi käsittää siis koko terveysopin ja on ainoa olemassa oleva johdonmukainen käsitys tässä asiassa, koska se perustuu luonnonlakeihin” (44).

Rokotusvastaisuus ei kuitenkaan ollut yksinomaan vegetaristien asia, vaan 1800-luvun ja 1900-luvun alun Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa rokotusvastaisuutta ajoivat myös monet muut yhteiskunnalliset, usein vaihtoehtoliikkeet. Vegetaarisen liikkeen lisäksi rokotusvastaisuus herätti vastakaikua esimerkiksi eläinsuojelu-, raittius-, työväen- ja naisten oikeuksien liikkeissä, protestanttisissa herätysliikkeissä, teosofisen ja spirituaalisen liikkeen sekä erilaisten vaihtoehtoisten parannusliikkeiden piirissä. Oli myös tavallista, että samat ihmiset olivat kiinnostuneita usean eri vaihtoehtoliikkeen ajamista asiasta (50; 51). Suomalaiset luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajat pyrkivät levittämään rokotusvastaisuutta pääasiassa julkaisemalla aiheita koskevia lehtikirjoituksia ja kirjallisuutta sekä pitämällä esitelmätilaisuuksia päätavoitteenaan rokotuspakon kumoaminen. Tätä varten he 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa keräsivät myös kolme joukkoanomusta eduskunnalle. Näistä vuonna 1927 luovutettuun anomukseen saatiin yli 20 000 nimeä, mikä kertoo siitä, että rokotusvastaisuudella oli tuohon aikaan kannatusta Suomessa myös ruohonjuuritasolla (65).

Rokotusvastaisuuden historiaa on tutkittu yllättävän vähän, vaikka ilmiö oli hyvin kansainvälinen ja se synnytti länsimaissa laajojakin yhteiskunnallisia liikkeitä (50; 55). Nykypäivänä lisääntynyt rokotekriittisyys on saanut historiantutkijat kiinnostumaan uudella tavalla myös menneisyyden rokotusvastaisuudesta, johon on alettu myös suhtautua vakavasti eikä sitä enää pidetä yksinomaan harhaanjohtettujen, tietämättömien ja irratiionaalisten kansalaisten asiana tai yli-innokkaiden yhteiskunnallisten radikaalien villityksenä (55). Suomessa rokotusta koskevaa historiantutkimusta on tähän mennessä tehnyt lähinnä vain Kari Pitkänen (64), joka on kirjoittanut myös artikkelin luonnonmukaisen parannustavan ja vegetarismien kannattajien taistelusta roko-

tuspakkoa vastaan 1900-luvun alun Suomessa (65). Artikkelivalottaa hyvin tämän rokotustaitelun pääpiirteitä, mutta näkökulma on kuitenkin pääasiassa lääkärikunnan, jolloin rokotusvastustajien omat motiivit rokotusvastaisuuden taustalla jäävät hieman pimentoon. Tässä artikkelissa tarkastelenkin 1900-luvun alun suomalaista rokotusvastaisuutta nimenomaan luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajien omasta näkökulmasta. Pyrin analysoimaan, miksi nämä ihmiset vastustivat rokotusta ja millä tavoin vegetarismien ja luonnonparannustavan aatemaailma näkyi rokotusvastaisuuden taustalla.

MENETELMÄT

Tutkimusaineistona käytetään luonnonparannustavan ja vegetarismien suomalaisten kannattajien tuottamia rokotusvastaisia kirjoituksia, joita he julkaisivat omissa aikakauslehdissään. Näistä tilaajamäärältään suurempi oli Suomen Vegetarisen Yhdistyksen lehti *Terveys – Luonnonparannustavan ystävien ja vegetariaanien äänenkannattaja*, jota toimitti vegetarismien ja luonnonparannustavan suomalainen keulahahmo Anna Kurimo (1869–1938) vuosina 1910–1932. Luonnonparannustapaa, rokotusvastaisuutta ja vegetarismien laajemmasta, luonnonmukaisen elämäntavan merkityksessä julisti myös toinen lehti *Luonnonparantaja – Luontaisten ja kansanomaisten parannustapojen sekä yleensä luontaisten elämän ja sivistyksen harrastaja* (1912–1914), joka vuosina 1915–1919 ja 1927–1928 ilmestyi nimellä *Parantaja – Luontaisia ja kansanomaisia parannustapoja sekä luontaista elämää harrastava aikakauskirja*, sekä vuosina 1923–1924 ja 1926 nimellä *Uusi Parantaja – Luonnonparannusta, luontaista elämää sekä lasten ja nuorison kasvatuksen ja opetuksen uudistusta harrastava aikakauskirja*. Nimenvaihdoksista huolimatta lehdillä oli kuitenkin sama sisältö sekä sama toimittaja, Sampsu Luonnonmaa (1865–1948). Hänet tunnettiin raitiusmiehenä, rauhanaatteen kannattajana, teosofina, luonnonparantajana ja kiivaana rokotusvastustajana (71).

Molemmissa lehdissä esiintyy rokotusta vastustavia kirjoituksia koko tutkimusajanjakson ajan, mutta kirjoitusten määrät vaihtelevat eri aikoina ja lehtien välillä. Sampsu Luonnonmaan toimittamassa *Luonnonparantajassa* ja sen jälkeen ilmestyneessä *Parantajassa* rokotusvastaisuudella oli varsinkin koko 1910-luvun ajan huomatta-

vasti suurempi rooli, kuin luonnonparannustavalla tai vegetarismilla. Sen sijaan *Terveys*-lehden pääasiallinen tehtävä oli julistaa vegetarismia luonnonparannustavan ja rokotusvastaisuuden jäädessä vähemmälle huomiolle. Selkeän poikkeuksen muodostaa vuosi 1927, jolloin ensimmäinen anomus rokotuspakon kumoamiseksi luovutettiin eduskunnalle. Tuolloin sekä *Terveydessä* että *Parantajassa* rokotusta koskevat kirjoitukset nousivat hallitsevaksi teemaksi. *Terveys*-lehdessä ilmestyi tämänkin jälkeen aiempiin vuosiin verrattuna suhteellisen paljon kirjoituksia rokotuksesta, mikä todennäköisesti johtui siitä, että Sampsu Luonnonmaan oman lehden lakattua ilmestymästä hän alkoi julkaista rokotusvastaisia kirjoituksiaan *Terveydessä*.

Kyseessä on historiantutkimus, joka sijoittuu *Terveys*-lehden ilmestymisvuosiin 1910–1932, sillä lehden ilmestyminen merkitsi aatteenystävien järjestäytymistä ja ilmestymisen loppuminen rivien hajaannusta (46). Tutkimusmenetelmänä on käytetty laadullista sisällönanalyysiä (62), jossa aineistosta on etsitty luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajien omia käsityksiä siitä, miksi rokotuspakko tuli lakkauttaa. Nämä havainnot puolestaan on ryhmitelty kolmeksi laajemmaksi rokotusvastaisuuden teemaksi: 1. Rokotus oli terveydelle vaarallinen 2. Rokotus oli hyödytön 3. Rokotus oli moraaliton. Analyysin tuloksia on pyritty tulkitsemaan ja selittämään oman aikansa arvomaailmasta ja maailmankuvaan käsin sijoittamalla tutkittava ilmiö oman aikakautensa kontekstiin.

TULOKSET

ROKOTUS OLI TERVEDELLE VAARALLISTA

Suomalaisten luonnonmukaisen parannustavan ja vegetarismien kannattajien pääasiallinen syy vastustaa rokotusta oli se, että sen uskottiin olevan terveydelle vaarallista. Rokotuksella uskottiin olevan välittömästi rokotuksen jälkeen ilmeneviä terveyshaittoja – joita nykyään nimitettäisiin rokotehaittoiksi – minkä lisäksi rokotus nähtiin syyksi myös myöhemmin, jopa aikuisiällä ilmaantuneisiin tauteihin (39; 34).

Välittömästi rokotuksen jälkeen ilmenneiksi haittoiksi nähtiin tavallisimmin se, että ennen niin terveet lapset muuttuivat ruumiillisesti heikoiksi ja sairaalloisiksi sekä jopa luonteeltaan erilaisik-

si. Haittavaikutuksiksi nimettiin lukuisat erilaiset iho-oireet ja tulehdukset, mutta myös pian rokotuksen jälkeen ilmaantuneet niin sanotut lastentaudit aina kurkkumädästä tuhkarokkoon. Toisinaan rokotuksen uskottiin aiheuttaneen jopa kuolemantapauksia (4; 25; 30; 31; 33; 39):

”Että rokotusta toisinaan seuraa joukko lievempiä tai vaikeampia sairauksia, jopa kuolemakin, sen tietää jokainen. Tuttua on myös vanhemmille ja lääkäreille, että usein ihan terveet lapset tulevat rokotuksen jälkeen heikoiksi, laihoiksi, eivätkä enää saavuta entistä terveyttään. Moni myös kuolee. Silmätaudit, ajokset, ruusu, kaikenlaiset ihotaudit ovat lääkärin huomanneet johtuvan rokotuksesta. Ja kuitenkin yhä kehdataan sanoa, että rokotus on vaaraton” (34).

Väitteet haittavaikutuksista eivät perustuneet tieteellisiin tutkimuksiin, vaan pääasiassa rokotettujen lasten vanhempien, mutta myös rokotettuja lapsia hoitaneiden lääkäreiden omiin havaintoihin ja kokemuksiin. Rokotusta kritisoivia lääkäreitä löytyi pääasiassa ulkomailta, erityisesti Italiasta, Englannista, Saksasta ja jopa naapurimaasta Ruotsista. Lääkäreiden tieteellisen auktoriteetin takia heidän rokotusvastaisia lausuntojaan käytettiin mielellään rokotusvastaisessa kampanjoinnissa myös Suomessa. Eräänkin lääkärin mukaan rokotus aiheutti jopa yli sata erilaista tautimuotoa (1; 2; 4; 25; 39; 41).

Suomessa kuitenkin vain yksi ainoa laillistettu lääkäri, Edward Wilhelm Lybeck (1864–1919), uskalsi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä julkisesti vastustaa rokotusta (35; 36). Tämä ei tietysti tarkoittanut, etteikö suomalaisilla lääkäreillä olisi ollut kokemusta isorokkorokotuksen aiheuttamista haittavaikutuksista. Tällaisiksi haittavaikutuksiksi tiedettiin esimerkiksi se, että rokotuksesta saattoi seurata lapsen terveydentilan heikkeneminen ja ”suurempi vastaanottavaisuus” muille taudeille. Niinpä virallisten suositusten mukaan kuumetaudista toipuvaa, heikonnäköistä tai risataudista, ihottumasta tai ripulista kärsivää lasta ei tullut rokottaa, koska rokottaminen saattoi pahentaa lapsen tilaa (12; 26).

Todellisuudessa isorokkorokotus ei nykypäivän standardeilla mitattuna ollutkaan täysin vaaraton toimenpide. Ensinnäkin 1800-luvun ja 1900-luvun alun menetelmin rokotusaineesta oli

mahdotonta saada täysin steriiliä. Aluksi rokotusaineena käytettiin aiemmin rokotettujen henkilöiden rokkorakkuloista saatua lymfaa, jota siirrettiin suoraan ihmisestä toiseen, jolloin toisinaan vahingossa siirrettiin ihmisestä toiseen myös muita tauteja, esimerkiksi syfilistä. Asiantilanj korjaamiseksi Euroopan maissa siirryttiin pääasiassa 1800-luvun loppupuolella vasikoissa valmistetun rokotusaineen käyttöön, mikä Suomessa tapahtui vuonna 1895. Tosin eläinperäisenkin rokotusaine saattoi sisältää vahingollisia bakteereita, jotka saattoivat aiheuttaa esimerkiksi ruusua, imusuonitulehdusta tai märkäruepa. Jonkun verran rokotuksessa epäpuhtauksina olevia bakteereita saatiin vähennettyä, kun rokotusainetta 1800-luvun jälkipuolella alettiin säilöä glyseriiniin. Jotkut lapset reagoivat silti huonosti rokotusaineeseen, vaikka se olisi ollut puhtainta mahdollista. Omat riskinsä aiheutti rokotushaavojen huono hoito. Isorokkorokotusta ei annettu pistoksena ihon alle tai lihakseen, vaan tavallisimmin käsivarren ihoon tehtiin useita pintanaarmuja, joihin rokotusainetta siveltiin, minkä seurauksena rokotuskohtaan nousi rokkorakkula. Mikäli rokotushaavaan pääsi likaa tai bakteereita, saattoi seurauksena olla pahoja tulehduksia, toisinaan jopa kuolio tai sepsis (10; 11; 50; 66, 70).

Pikkulasten kärsimät rokotehaitat eivät kuitenkaan olleet ainoa tai edes painavin syy vastustaa rokotusta. Vielä vaarallisempina suomalaiset luonnonmukaisen parannustavan ja vegetarisminkin kannattajat nimittäin pitivät sitä, että rokotus heidän mielestään oli synnä myös lukuisiin muihin, toisinaan vasta aikuisiässä puhkeaviin tauteihin, kuten kuppaan, tuberkuloosiin tai syöpään (14, 21, 32). Jatkuvasti lisääntyvästä keuhkotuberkuloosista oli 1900-luvun alun Suomessa tullut suorastaan kansanterveydellinen ongelma (52), minkä suomalaiset rokotuksen vastustajat näkivät olevan suora seuraus rokotuksen lisääntymisestä rokotuspakkolain takia. ”*Rokotus on epäilemättä turmiollinen salaportti, jonka kautta tuberkelibasilli [sic] on löytänyt avoimen tien sivistyskansojen vereen ja elimistöön*” (14), todettiin *Terveys* -lehdessä vuonna 1925.

Tämän ajatusmallin taustalla vaikutti luonnonparannustavan lääketieteestä poikkeava sairauksikäsitelmä, jonka mukaan sairaus johtui kehoon joutuneista ylimääräisistä ja sinne kuulumattomista ”vieraista aineista”, jotka suistivat kehon

toiminnot tavalla tai toisella epäkuuntoon tai epätasapainoon. Vieraat aineet olivat jonkinlaisia kuona-aineita, joita uskottiin kertyvän kehoon pääasiassa vääränlaisen ravinnon, pilaantuneen ilman sekä elimistölle myrkyllisten aineiden välityksellä. Käytännössä pääsyyllisiksi vieraiden aineiden kertymiseen nimettiin liharavinto, alkoholi ja tupakka, mutta myös lääkkeit, seerumit sekä erityisesti ”rokotusmyrky” (16). Luonnonparannustavan sairauskäsityksessä näkyy selvästi kaikuja vanhoista lääketieteellisistä teorioista, jotka antiikista aina 1800-luvun alkuun asti pääasiassa esittivät sairauden ruumiissa vallitsevaksi kokonaisvaltaiseksi epätasapainotilaksi (47; 57). Toisaalta selitysmallissa korostui ajatus puhtaudesta ja liasta. Vieraat aineet voitiin käsittää myös liaksi, joka saastutti tai myrkytti veren ja sen kautta koko elimistön. Tauti parani vasta kun keho saatiin puhdistettua vieraista aineista, mikä tapahtui erilaisten veteen, valoon ja raittiseen ilmaan perustuvien luonnonparannuskeinojen avulla (22; 38). Myös ajatuksella puhtaasta verestä terveyden edellytyksenä on pitkä historia länsimaisissa terveuskäsityksissä – aina 1800-luvun loppupuolelle asti se oli tunnettu paitsi maalikoiden, myös koulutettujen lääkäreiden keskuudessa (50).

Koska rokotusaine jo alun perin oli taudin synnyttämää mätää, joka istutettiin käsivarteen tehtyihin naarmuihin, suomalaiset rokotuksen vastustajat ymmärsivät sen nimenomaan verta ja koko elimistöä saastuttavaksi myrkyksi. Veren saastuminen rokkomyrkyistä miellettiin vaaralliseksi siksi, että sen kuviteltiin heikentävän veressä piilevää ruumiin elinvoimaa ja vastustuskykyä kaikkia tauteja vastaan (22; 28; 29; 38). Vaikutus ei kuitenkaan välttämättä ilmaantunut heti, sillä kuten kaikki vieraat aineet, ”*voi rokkomyrkykin olla kätkeytynä ruumiissa monta vuotta, ilman että minkäänlaista taudin merkkiä ilmenee*” (7), todettiin *Terveys*-lehdessä vuonna 1912. Tämän takia mikä tahansa, vaikka vuosiakin myöhemmin ilmaantunut tauti voitiin ymmärtää rokotuksen aiheuttamaksi.

Vaikka rokotus nykyään esitetäänkin bakteeriteorian riemuvoittona, kesti kuitenkin 1880-luvulle saakka, että rokotuksen toimintamekanisille pystyttiin antamaan mikrobiologinen selitys bakteeriteorian kehityksen myötä. Bakteriologinen kehitys johti myös uusien rokotteiden ja antitoksiinien kehittämiseen (50). Eurooppalaisten

aatetoveriensä tavoin myös suomalaiset rokotusvastustajat suhtautuivat kriittisesti bakteeriteoriaan, sillä heidän käsityksensä sairauksien syistä rakentui erilaiselle ajatusmallille (39). Tätä huolimatta bakteeriteoriaa ei voida pitää selkeänä jakolinjana rokotuksen puoltajien ja vastustajien välillä. Hyvin nopeasti bakteeriteoria löysi tiensä myös populaarikulttuuriin, ja monet rokotusvastustajat sulauttivat ajatuksen bakteereista omiin sairauskäsityksiinsä – mutta vain niihin sopivassa ja niitä tukevassa muodossa (50). Niinpä myöskään suomalaiset luonnonparannustavan kannattajat eivät suoranaisesti kieltäneet bakteerien olemassaoloa, vaan selittivät bakteerien aiheuttavan tauteja ainoastaan sellaisissa ihmiskehoissa, joissa jo valmiiksi oli vieraita aineita. Vieraat aineet loivat bakteereille sopivan kasvualustan, ravitsivat ja elättivät niitä (18; 24).

Bakteeriteorian läpimurron jälkeen rokotusaineesta etsittiin kiivaasti isorokon taudinaiheuttajaa, mutta onnistuttiin löytämään vain muita siinä epäpuhtauksina olevia bakteereita, mikä aiheutti epäselvyyttä niiden suhteesta isorokon taudinaiheuttajaan. Koska isorokon aiheutti bakteeria paljon pienempi virus, se onnistuttiin havaitsemaan ja identifioimaan vasta 1930-luvun jälkipuolella kehitetyn elektronimikroskoopin avulla (50). Tieto kuitenkin siitä, että bakteerit synnyttivät tauteja, ja että rokotusaine sisälsi sellaisia, antoi rokotusvastustajille tilaisuuden väittää, että rokotus oli tahallista taudin istuttamista terveisiin ihmisiin (1; 2; 22; 39; 41):

”Sillä onhan selvää, ettei yksikään mätäbakteereilla saastutettu ihminen voi olla terve. On erittäin kohtalokasta ihmiselle olla erilaisten, hänen elimistönsä vahingollisten bakteerien taistelutantereena. Toisia niistä häneen istutetaan, toisten mahdollisen hyökkäyksen varalta” (43).

Rokotusaineen sisältämät bakteerit sopivat myös hyvin selitykseksi sille, miten rokotus saastutti veren ja aiheutti sitä kautta erilaisia tauteja (43). Pahimman turmionsa rokotus kuitenkin lopulta tuotti sen kautta, että

”Tämä huonompi veri menee perintönä seuraavalle sukupolvelle ja huononee taas uuden rokotuksen kautta. Siten käy kautta useampien sukupolvien, kunnes vihdoin ruumiin nes-

teet ovat niin pilaantuneet, ettei luonto enää voi pysyttää tasapainoa” (7).

Suomalaiset luonnonparannustavan ja vegetarisminkin kannattajat uskoivat, että rokotus ei tuhonnut pelkästään yksilön terveyttä, vaan vanhemmilta lapsille periytyvän pilaantuneen veren välityksellä huononsi jatkuvasti uusien sukupolvienkin terveyttä. Kyseessä oli 1800–1900-luvun vaihteen länsimaissa yleinen pelko sekä yksilöitä, kansakuntia että koko länsimaista sivistystä uhkaavasta vaarasta: jatkuvasti etenevästä ruumiillisesta, henkisestä ja moraalista rappeutumisesta. Tätä rappeutumista kutsuttiin degeneraatioksi ja sitä voidaan pitää 1800-luvulla vallinneen edistysuskon kääntöpuolena, käsityksenä vääriin suuntaan kulkevasta kehityksestä, rappeutumisesta ja taantumisesta. Alun perin degeneraatioteoria oli kehittynyt lääketieteen piirissä, jossa sen teki tunnetuksi ranskalainen psykiatri Bénédict Augustin Morel 1850-luvulla. Morelin teoriassa degeneraatio oli perinnöllistä ja kasautuvaa niin että rappeutuminen paheni sukupolvesta toiseen. Lopulta jälkeläiset olisivat täysin kyvyttömiä elämään tai jatkamaan sukua, mistä lopputuloksena olisi ihmisluvun sammuminen. Lääketieteen piiristä ajatus degeneraatiosta levisi laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun huoltaen lääkäreiden lisäksi niin biologeja kuin valvutunutta sivistyneistöäkin. Degeneraatioteorian vaikutus ulottui tieteen lisäksi myös politiikkaan ja jopa taiteeseen (60). Degeneroivan vaikutuksensa kautta rokotus ei siis enää ollut vaarallinen pelkästään yksilöille, vaan koko yhteiskunnalle, jonka voima, vauraus ja onni riippui kansalaisten terveydestä ja työkyvystä.

ROKOTUS OLI HYÖDYTÖN

”Tilasto näyttää senkin yleisen tosiasian, että rokotus edistää kuolevaisuutta isoonroktoon [sic], suojelemisesta ei voida mitään puhua-kaan” (34).

Suomalaisten rokotuksenvastustajien näkökulmasta rokotus ei ollut pelkästään vaarallinen, vaan myös hyödytön, sillä he väittivät, että rokotus ei ehkäissyt isorokkoa, vaan suorastaan edisti kuoleisuutta siihen. Väite perustui eri maista kerättyihin, rokotettuihin, rokottamattomia, isorokkoon

sairastuneita ja kuolleita koskeviin tilastotietoihin, joihin suomalaiset rokotuksenvastustajat olivat tutustuneet kansainvälisen rokotusvastaisen kirjallisuuden välityksellä. Tilastotietojen avulla rokotuksenvastustajat pyrkivät todistamaan, että osa rokotetuistakin oli sairastunut isorokkoon ja että kuolleisuus heidän keskuudessaan olisi ollut jopa korkeampi kuin rokottamattomien (35). Tilastotietoja oli alun perin alettu kerätä valtioiden tarpeisiin, ja rokotuksenvastustajat hyödynsivät niistä tietysti vain sellaista tietoa, joka tuki heidän väitteitään. Toisaalta nykyään tiedetään, että vanhat rokotustilastot ovat hyvin epäluotettavia johtuen esimerkiksi keräysperiaatteiden ja -tapojen epäsystemaattisuudesta. Toisinaan rokotusta alun perin puolustaneet lääkäritkin saattoivat tilastotietoihin perehdyttyään kääntyä rokotuksen vastustajiksi (50; 66).

Todellisuudessa ei liene epäilystä siitä, että suurin osa onnistuneesti rokotetuista ihmisistä ei sairastunut isorokkoon, mutta aina rokotus ei kuitenkaan onnistunut synnyttämään immuni- teettia esimerkiksi siksi, että rokotusaine saattoi olla huonoa ja tehonsa menettänyttä. Rokotustoiminnan alkaessa myös luultiin, että rokotus antaisi suojan isorokkoa vastaan koko eliniäksi, mutta itse asiassa suoja kesti keskimäärin vain noin kymmenen vuotta, joskus vähemmänkin. Siksi rokotetutkin todella saattoivat sairastua isorokkoon ja isorokkoepidemioiden jatkuivat, ennen kuin asia tajuttiin ja ihmisiä ryhdyttiin uudelleenrokottamaan uusien epidemioiden yhteydessä (10; 50).

Suomalaisille rokotuksenvastustajille rokotus näyttäytyi turhana myös siksi, että isorokkoa ei yksinkertaisesti enää juurikaan esiintynyt 1900-luvun alun Suomessa. Vuoden 1910 jälkeen isorokkoa oli esiintynyt maassamme enää vain muutamia tapauksia vuodessa – sisällissodan vuotta 1918 lukuun ottamatta. Rokotusta ei koettu tarpeelliseksi, koska isorokon vaarat olivat jo ehtineet hävitä kollektiivisesta muistista, eikä tautia enää osattu entiseen tapaan pelätä (64; 65). Tosin suomalaiset rokotuksenvastustajat olivat lääkäreiden kanssa eri mieltä niistä syistä, miksi isorokko oli vähentynyt:

”Rokotuksen ihailijat maassamme kuitenkin väittävät, että rokotus on nyt ”taltuttanut isorokon” koska tauti v. 1896 alkaen on huo-

mattavasti vähentynyt. Tämä ei kuitenkaan ole rokotuksen ansio. [...] Isonrokon ja muidenkin ilkeitten tautien syynä on ollut likainen ja huonosti valmistettu tai muuten kelvoton ruoka, likaiset ja huonot asunnot haisevine ympäristöineen, joko liika lämmin tai vajaa ja siivoton vaatetus, liikarasitus kylmissä töissä y. m. Mutta kun kansamme viime vuosikymmenien aikana on vähitellen kohonnut aivan uudelle taloudellisen ja henkisen elämän tasolle, niin ovat entisajan kauheat taudit joko kokonaan hävinneet tai tuntuvasti vähentyneet ja isorokko niiden mukana” (34).

Vielä 1800-luvun puolivälissä kautta Euroopan oli yleisesti vallalla sekä maallikoiden keskuudessa että länsimaisessa lääketieteessäkin käsitys siitä, että isorokko oli sairaus, joka syntyi liasta, erityisesti likaisesta ja kurjasta elinympäristöstä. Lääketieteen piirissä 1880-luvulla läpilyönyt uusi bakteeriteoria lisäsi tähän käsitykseen uuden ulottuvuuden, kun mikrobien ja lian välillä alettiin nähdä yhteys, mikä osaltaan suuntasi huomiota ympäristöhygieenisten toimenpiteiden tärkeyteen tautien ennaltaehkäisyssä. Isorokon ehkäisyssä länsimainen lääketiede asetti kuitenkin rokotuksen ympäristöhygieenisten toimenpiteiden edelle, kun taas rokotuksen vastustajat uskoivat edelleen elinympäristön ja ruumiin puhtauteen (50).

Rokotuksenvastustajien pitäytyminen vanhoissa lääketieteellisissä teorioissa ei välttämättä kuitenkaan kerro näiden ihmisten takapajuisuudesta tai tieteenvastaisuudesta, vaan Nadja Durbachin mukaan myös elinympäristön ja terveyden välistä suhdetta koskevan kysymyksen politisoimisesta. Rokotuksen vastustajat näkivät, että pelkät viemäroinnin kaltaiset ympäristöhygieeniset toimetkaan eivät riittäneet ratkaisemaan likaisten ja kurjien elinympäristöjen ongelmaa, jonka alkusyyksi he näkivät teollistumisen ja kaupungistumisen luomat sosiaaliset ongelmat, kuten köyhyyden, juoppouden, löyhän moraalin tai surkeat asunnot. Rokotuksella ei voitu ratkaista laajempaa kysymystä sosiaalisesta eriarvoisuudesta (50).

ROKOTUS OLI MORAALITON

Ikään kuin viimeisenä silauksena rokotusvastaisille argumenteille suomalaiset vegetaristit ja luonnonparannustavan kannattajat leimasivat koko

rokotustoiminnan moraalittomaksi. Ajatus moraalittomuudesta ulottui aina rokotustoiminnan motiiveista rokotusaineen valmistukseen ja rokotuksen seurauksiin (6, 20, 23, 34).

Suomalaiset rokotuksenvastustajat ihmettelivät, miksi lääkärit yhä 1900-luvun alussa puolustivat rokotusta, vaikka rokotuksenvastainen liike ympäri Euroopan oli heidän mielestään onnistunut jo aikaa sitten todistamaan rokotuksen sekä vaaralliseksi terveydelle että hyödyttömäksi isorokkoa vastaan. Syyksi esitettiin, että lääkärinkunnan motiivit rokotuksen puolustamiseksi eivät olleet moraalisesti puhtaita:

[...] ”rokotus eroaa muista lääketieteen erehdyksistä siinä, että lääkärinkunta on aikoinaan mennyt sen puolesta takuuseen. Se pelkää rokotuksen mukana arvonsa ja etunsa kukistuvan. Ja sentähden [sic] lääkärin ponnistukset rokotuksen hyväksi ovat mahdollisimman hyvin harkittuja. Se on heille ainoastaan valta- ja etutaistelua eikä mitään muuta” (34).

Tämän väitteen mukaan lääkärit eivät siis puolustaneet rokotusta ihmisystävällisyydestä tai halusta kohentaa kansan terveyttä, vaan heitä motivoi itsekäs pyrkimys ajaa omia rahallisia etujaan ja arvovaltansa säilyttämistä. Toisinaan lääkäreiden väitettiin jopa värentäneen tai pimittäneen rokotusta koskevia oikeita tietoja omia tarkoituksiaan varten (6). Toisaalta tämänkaltaisen vastapuolen demonisointi oli tavallista myös lääkäripiireissä, joissa rokotusvastaiset kirjoitukset leimattiin vääriksi ja harhaanjohtaviksi, lapsellisen epätieteellisiksi ja epäloogisiksi, vääristelyyn tilastotietoon perustuviksi sekä karkeasanaisiksi hyökkäyksiksi koko koululääketiedettä vastaan (10).

Vaikka eurooppalaisessa 1800–1900-luvun vaihteen rokotusvastaisessa propagandassa kansalaiset ja päättäjät pyrittiinkin vakuuttamaan rokotuksen vahingollisuudesta terveydenhoidollisena toimenpiteenä, rokotusvastaisen liikehdinnän ensisijaisena tavoitteena oli kuitenkin rokotuspakkolain kumoaminen, eikä siis välttämättä itse rokotuksesta luopuminen (34; 35; 50). Keskeisenä perusteena rokotuspakkolain kumoamiseksi esitettiin nimenomaan tämän lain moraalittomuus siinä mielessä, että sen kautta valtiolta teki vääryyttä kansalaisiaan kohtaan pakottamalla nämä vastoin tahtoaan terveydelle vaaralliseen toimenpiteeseen (35; 40). ”*Se valtio, joka pakot-*

taa kansaa noin kohtalokkaan harhauskon [rokotuksen, SR] hyväksymiseen, toimii rikoksellisesti ja se kansa, joka sietää tällaista pakkoa, on orjain muodostama”, julistettiin *Parantaja*-lehdessä vuonna 1927 (34). Asiaa ei auttanut se, että lääkärit ja viranomaiset tiesivät, että rokotus ei ollut täysin riskitön toimenpide. Heidän näkökulmastaan rokotuksen hyöty koko väestölle oli kuitenkin isompi, kuin muutamalle yksilölle koituneet rokotusta seuranneet haitat (9; 11; 27).

Perusteita rokotuspakkolain moraalittomuudelle haettiin erityisesti kansalaisten ja valtiovallan välistä suhdetta koskevasta keskustelusta, joka oli keskeisessä roolissa 1800–1900-luvun vaihteen eurooppalaisten kansallisvaltioiden muotoutumisprosessissa (50). Suomessa rokotuspakkolaki esitettiin vääryudeksi kansalaisia kohtaan ensinnäkin sen takia, että se ei perustunut kansan tahtoon, vaan sen oli säätänyt 1880-luvulla Venäjän keisarivallan aikainen senaatti välittämättä sorretun Suomen kansan mielipiteistä. Koska kuitenkin 1920-luvun itsenäisessä Suomessa vallitsi kansanvaltainen hallitusmuoto, olisi kansaa tullut rokotuspakkoasiassa kuulla – etenkin kun rokotuksenvastustajien mielestä Suomen kansa oli terveydenhoidollisissa asioissa kovasti valistunut ja oikeustajultaan kehittynyt Venäjän vallan aikaan verrattuna (22; 34).

Toiseksi rokotuspakkolain esitettiin polkevan jokaiselle kansalaiselle kuuluvaa itsemääräämisoikeutta oman ruumiinsa suhteen. Suomalaiset vegetaristit ja luonnonparannustavan kannattajat olivat sitä mieltä, että jokaisella kansalaisella oli velvollisuus kansakuntaa kohtaan hoitaa omaa terveyttään, mutta vaihtoehtoisen lääkintäjärjestelmän kannattajina he näkivät, että valtiovallalla ei ollut oikeutta puuttua siihen, millä tavalla kansalaiset omaa terveyttään halusivat hoitaa (22, 34, 35, 40, 50). Länsimaisessa 1800–1900-luvun vaihteen rokotusvastaisuudessa ruumiilliselle itsemääräämisoikeudelle haettiin tavallisesti legitimaatiota omantunnonvapaudesta eli siitä, että rokotus soti ihmisen vakaumusta ja kaikkia arvoja vastaan (40; 34; 50):

”Vaikka meidän mielestämme rokotus on niin vahingollinen, että se pitäisi lailla kieltää, niin persoonallisen vapauden ja suvaitsevaisuuden kannalta katsoen emme sitä esitä. Jos joku täysi-ikäinen ihminen tahtoo rokotuttaa itsensä, niin meidän puolestamme olkoon hänellä

vapaus tehdä se niin usein kun hän tahtoo, vaikka tiedämmekin, että jokaisessa rokote-tussa piilee isorokon ilmenemismahdollisuus. Mutta myöskin meillä täytyy olla oikeus olla rokotuttamatta itseämme ja lapsiamme, koska emme sitä hyväksy millään ehdolla eikä missään muodossa” (35).

Rokotuksen valmistustapa puolestaan ulotti ajatuksen oikeuksien rikkomisesta myös eläinten oikeuksiin. Suomalaiset vegetaristit uskoivat, että eläimillä oli sama oikeus elämään, kuin ihmiselläkin, eikä eläimiä tullut tappaa eikä kohdella huonosti – mikä oli itse asiassa melko radikaali ajatus vielä 1800–1900-luvun vaihteen länsimaissa (5; 8; 20, 51). Monet vegetaristit suhtautuivat kielteisesti lääketieteeseen, koska tieteenä se perustui pitkälti eläinkokeisiin ja jopa vivisektioon. Iso-rokkorokotetta oli kautta Euroopan 1800-luvun jälkipuolelta lähtien pääasiassa alettu valmistaa vasikoiden vatsanahassa, mikä tuotti kärsimystä eläimille, jotka vielä teurastettiin heti rokotus-aineen keräämisen jälkeen (13; 15; 21). Se, että rokote suomalaisten rokotuksenvastustajien näkökulmasta tuottikin sairautta eikä terveyttä, oli heidän mielestään luonnon kosto rokotteen valmistustavan julmuudesta eläimiä kohtaan:

”Päivittäin uhrataan tuhansia eläin parkoja n. k. tieteen molokille vivisectionin [sic] muodossa tai eläimellisen rokko- ja serum-aineen valmistamista varten. Kuinka voisi ”häijy puu kasvaa hyviä hedelmiä” ja kuinka voisivat nämä eläinraukat kärsimystensä kautta hankkia syntiselle ja syylliselle ihmiskunnalle vapautusta taudista ja kärsimisestä. Eikö paljoa ennen heidän verensä huuda kosta kiduttajilleen ja niinpä tämän kautta saavutettu tieto viljelemällä samaa tietä valmistettuja lääkkeitä tuottaakin tuhoa eikä apua petollisesti vähentämällä elinvoimaa, [...] ja ruumiiseen istuttamalla taipumista toisiin tauteihin, samalla kun se sielunkin tahraa häpeällä ja kidutettujen eläinten tuskalla” (23).

Nykypäivään verrattuna 1800–1900-luvun vaihteen länsimainen vegetarismi oli kuitenkin hyvin ihmiskeskeistä. Varsinaisen turmionsa eläinten huono kohtelu sekä tappaminen aiheutti sen kautta, että tällaisen moraalittoman toiminnan uskottiin raaistavan ja turmelevan ihmisen sielun (51). Sa-

ma vaikutus oli eläinten kärsimyksen tuloksena valmistetun isorokkorokotteen ottamisella (23). Luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajat uskoivat sielultaan turmeltuneen ihmisen rypevän synnissä ja harrastavan kaikenlaisia moraalitomuuksia aina juoppoudesta ja rikollisuudesta sukupuoliseen irstailuun, mikä oli tuhoisaa kahdella tavalla: Se miellettiin pääsyyksi yhteiskunnallisiin ongelmiin, mutta myös kaikkeen sairauteen, sillä sairauksia aiheuttavat vieraat aineet päätyivät ihmiskehoon nimenomaan väärin elämäntapojen, kuten lihansyönnin tai alkoholin käytön kautta. Tästä syntyi noidankehä, sillä liharavinnon ja alkoholin kaltaisten nautintoa tuottavien aineiden uskottiin ihmiskehossa synnyttävän alhaisina pidettyjä eläimellisiä intohimoja tai taipumuksia, jotka pitivät yllä epäsiiveillistä käytöstä, kuten kontrolloimatonta seksuaaliviettä, juoppoutta tai halua syödä lihaa (17; 37; 42; 45). Erityisesti elämäntapojen tasolla terveys ja moraalisiis kietoutuivat tiiviisti yhteen 1800–1900-luvun vaihteen vegetarismissa ja luonnonparannustavassa.

Eläimellisten taipumusten ja intohimojen synnyttäjänä isorokkorokotus oli omaa luokkaansa, sillä perustuihan se eläinperäisen taudin eli lehmärokon siirtämiseen ihmisruumiiseen (6; 42; 44; 45; 51). Raamatullinen ajatus eläin- ja ihmismaailman sekoittumisesta ihmisruumiiseen joutuneiden eläimellisten nesteiden kautta oli yksi varhaisimmista rokotukseen liittyneistä peloista (10), joka eli edelleen myös 1900-luvun alun suomalaisissa rokotuksenvastustajissa:

”Eläin on alemmalla kehitysasteella kuin ihminen ja sillä on karkeampi väreily. Rokotusaineen kautta, joka otetaan eläimestä ja istutetaan ihmiseen, siirretään häneen myös elimen karkeampi väreily, s. o. eläimen ominaisuudet ihmiseen [,] jotka aiheuttavat taipumuksen eläimellisiin himoihin niistä johtuvine epäsiiveillisyyksineen ja hurjasteluineen” (6).

Luonnonparannustavalle ja vegetarismille keskeinen terveyden ja moraalin välinen kytkös selittää myös osittain sitä, miksi näiden aatteiden kannattajat olivat niin vastahakoisia hyväksymään uutta bakteeriteoriaa ja sen antamaa oikeutusta rokotukselle. Terveiden ja moraalin yhteen kietoutumisella on pitkä historia länsimaisessa kulttuurissa, missä keskeisessä roolissa ovat olleet Van-

hassa testamentissa esiintyvä, kristinuskolle leimallinen käsitys sairaudesta synnin palkkana, sekä antiikin lääketieteessä muotoutunut käsitys elämäntavoista ja moraalisisista valinnoista terveydentilan säätelijänä, mitä traditiota luonnonparannustapakin jatkoi (56; 61). Bakteriologisen kehityksen myötä sairaudet alettiin nähdä ihmiseen ulkoapäin hyökkäävinä olioina, jotka valitsivat uhrinsa sattumanvaraisesti piittaamatta siitä, elikö ihminen hyveellisesti vai paheellisesti (67). *Terveys*-lehdessä esitettiin huoli siitä, kuinka sairauksien hoitaminen lääkkeillä tai niiden ennaltaehkäisy rokotuksella antaisi ihmisille luvan elää moraalittomasti:

”Lääketieteen päämääränä on lain pakolla kansan painaminen rohtoteorioiden orjaksi. Se on alistanut kansan täydellisesti itsestään riippuvaksi, ja pyrkii hävittämään viimeisenkin hivenen omintakeista ajattelua terveysasioissa. Se kylvää bakteriofobiaa [sic], taudin itiöiden kauhua, taudin pelkoa. Sen vaikutus kansaan on rappeuttava. Opetus, jonka mukaan sairaus johtuu mikroobeista [sic] eikä vääristä elintavoista, tai joka säätää sen ehkäisemisen ja parantamisen lääkäristä riippuvaksi, vapauttaa yksilön edesvastuusta itsensä hoitamisessa, siten löyhdyttäen moraalikäsitteitä ja edistäen tapojen turmeltumista” (20).

POHDINTA

Luonnonmukaisen parannustavan ja vegetarismien kannattajien rokotusvastaiset argumentit 1900-luvun alun Suomessa ovat yllättävän samankaltaisia kuin nykypäivänä rokotusta vastaan esitetyt perustelut, erityisesti kolmen keskeisen teeman suhteen: Ensinnäkin rokotuksen uskotaan olevan terveydelle vaarallista. Toiseksi, valtion nähdään väärinkäyttävän valtaansa puuttumalla kansalaisyhteiskunnan vapautteen, vaikenemalla rokotehaittoista ja liittoutumalla lääkeyhtiöiden kanssa taloudellisten voittojen toivossa. Kolmanneksi, vaihtoehtoisten hoitomuotojen käytön nähdään tekevän rokotus tarpeettomaksi (69). Näistä samankaltaisuuksista huolimatta kyseessä ovat kuitenkin erilaiset ilmiöt. Paitsi että 1900-luvun alun suomalainen rokotusvastaisuus suuntautui ensisijaisesti rokotuspakkolakiin vastaan, sen taustalla vaikuttivat myös voimakkaasti rokotusvastaisuuden ydinjoukon luonnonparannustavasta ja vegetarismista ammentavat aatemaailmat.

Suomalaisten vegetarismia ja luonnonparannustavan kannattajien rokotusvastaiset asenteet eivät olleet aikanaan mitenkään poikkeuksellisia, sillä vegetarismi ja luonnonparannustapa olivat kansainvälisiä aatteita, joiden luonnolliseksi osaksi 1800–1900-luvun vaihteen länsimainen rokotusvastaisuus sulautui. Asiaan vaikutti se, että useimmat 1800-luvulla syntyneistä radikaaleista aatteista lomittuivat toistensa kanssa ja jakoivat yhteisen kannattajakunnan (51). Suomalaisen 1900-luvun alun rokotusvastaisuuden analyysissä on käynyt ilmi, että rokotusvastaisuus sopi luontevasti osaksi luonnonparannustavan ja vegetarismia aatemaailmaa erityisesti niihin sisältyvän lääketieteestä poikkeavan sairauskäsityksen takia, jonka valossa isorokkorokotus näyttäytyi terveydelle vaarallisena, hyödyttömänä ja moraalittomana toimenpiteenä.

Tämän sairauskäsityksen mukaisesti rokotusaine itsessään oli sairauden lähde, koska sen uskottiin myrkyttävän elinvoiman lähteen, veren, ja olevan sitä kautta syyllinen myös vuosia myöhemmin puhkeaviin tauteihin. Näin sai selityksensä esimerkiksi kansanterveydelliseksi ongelmaksi 1900-luvun alussa noussut keuhkotauti sekä sivistyskansojen oletettu degeneroituminen, joka oli yleinen huoli 1800–1900-luvun vaihteen länsimaissa. Luonnonparannustavan ja vegetarismia kannattajille rokotus näyttäytyi hyödyttömänä, koska isorokon ajateltiin aiheutuvan liasta ja olevan ehkäistävissä puhtaudella. Lika voitiin ymmärtää konkreettiseksi elinympäristön liaksi, jossa bakteerit viihtyivät, mutta liaksi käsitettiin myös verta saastuttava rokotusaine. Lopulta lialla oli myös abstraktimpi merkitys sairautta aiheuttavana moraalittomana elämäntapana.

Suomalaisen 1900-luvun alun rokotusvastaisuuden analysointi osoittaa, että moraalilla oli keskeinen rooli rokotusvastaisessa argumentoinnissa, sillä luonnonparannustavan ja vegetarismia aatemaailmassa terveys ja moraalit kietoutuivat yhteen. Sairaus käsitettiin luonnon rangaistukseksi moraalittomasta eli epäsiiveellisestä elämäntavasta, jota rokotuksen pelättiin edistävän. Samalla tavoin kuin tapettujen eläinten lihan syömisen, myös eläinten kidutuksen kautta valmistetun rokotusaineen istuttamisen ihmisruumiiseen uskottiin raaistavan ja turmelevan ihmisen sielun. Eläinperäisen taudin istuttamisen ihmisiin ajateltiin synnyttävän heissä alhaisia, eläimellisiä himoja ja haluja, joiden uskottiin

johtavan epäsiiveelliseen käytökseen. Pääasiassa rokotuksen kuitenkin pelättiin edistävän moraalil rappiota sen kautta, että se antoi luvan siiveetömiin hurjasteluihin, kun isorokkoa ei enää tarvinnut yrittää ehkäistä oikeiden elämäntapojen avulla.

Eurooppalaisten aatetoveriensä tavoin myös suomalaisten rokotusvastustajien ensisijaisena päämääränä oli rokotuspakkolain kumoaminen, ei välttämättä koko rokotustoiminnan lakkauttaminen (50). Suomalaiset vegetarismia ja luonnonparannustavan kannattajat pyrkivät kyseenalaistamaan rokotuspakkolain oikeutuksen nimenomaan moraalisiin argumentteihin. Rokotuspakkolaki esitettiin suorastaan rikolliseksi valtiovallan interventioksi, joka soti kansalaisten ruumiillista koskemattomuutta, oikeuksia ja oikeustajua vastaan. Tässä suhteessa 1900-luvun alun suomalainen rokotusvastaisuus liittyi aikakauden laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun kansakunnan ja valtion merkityksistä, muodoista ja rajoista, kuten siitä, miten pitkälle ihmisten yksityiselämään ja ruumiillisuuteen valtiovallalla oli oikeus puuttua. Nadja Durbach onkin sitä mieltä, että 1800-luvun ja 1900-luvun alun rokotusvastaisuus ei ollut mikään marginaali ilmiö, vaan olennainen osa tuon ajan länsimaisten kansallisvaltioiden muotoutumisprosessia (50).

Kansalaisten ja kansakunnan välistä suhdetta koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun suomalaisten vegetarismia ja luonnonparannustavan kannattajien rokotusvastaisuus liittyi myös 1800–1900-luvun vaihteen terveydenhoidolle leimallisen hygieniä-ajattelun kautta. Se on hahmotettavissa rokotusvastaisien argumenttien taustalla erityisesti ajatuksena ruumiin, sielun ja ympäristön puhtaudesta ensisijaisena aseena isorokkoa vastaan. Suomalaiset rokotusvastustajat jakoivat yhdessä laillistettujen lääkäreiden kanssa huolen kansakunnan degeneroitumisesta sekä ajatuksen ennaltaehkäisevän terveydenhoidon eli hygienian tärkeydestä sen ehkäisemiseksi. Terveiden, työkykyisten ja siiveellisten yksilöiden uskottiin muodostavan terveen, voimakkaan ja vauraan yhteiskunnan. Olennaista hygieniä-ajattelussa oli terveyden mieltäminen jokaisen kansalaisen velvollisuudeksi kansakuntaa kohtaan, mitä Ilpo Helén ja Mikko Jauho ovat nimittäneet terveysterveystieteeksi (54). Vaikka rokotusvastaisuus kärjistikin laillistettujen lääkärei-

den sekä luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajien väliset mielipide-erot siitä, kuinka yksilöiden ja kansakunnan terveys olisi saavutettavissa, kiistan osapuolet osallistuivat silti samaan yksilöllistä, ympäristö- ja sosiaalihuoltoa koskevaan keskusteluun, mistä Michael Hau on käyttänyt termiä populaari hygieeninen kulttuuri (53).

Vaikka 1900-luvun alun suomalaisen rokotusvastaisuuden kasvualustana olikin vaihtoehtoinen parannusliike, kyseessä ei ollut pelkästään kritiikki länsimaista lääketiedettä kohtaan. Roger Cooterin mukaan 1800-luvun Euroopassa syntyneet, luonnonparannustavan kaltaiset vaihtoehtoiset parannusliikkeet olivat myös väyliä aikakauden yhteiskuntakritiikille ja niihin kytkeytyi ihanteellisia pyrkimyksiä muuttaa yhteiskuntaa paremmaksi (48). Suomalaiset luonnonparannustavan ja vegetarismien kannattajat eivät

vastustaneet rokotusta pelkästään erilaisen sairauksikäsitteensä takia, vaan myös siksi, että he uskoivat rokotuksen uhkaavan koko kansakunnan terveyttä ja olemassaoloa. Rokotusta vastustamalla he uskoivat olevansa luomassa terveempää, vahvempaa ja onnellisempaa yhteiskuntaa.

KIITOKSET:

Suomalaisen rokotusvastaisuuden historian tutkimisen ja tämän artikkelin kirjoittamisen on mahdollistanut tilaisuus työskennellä *Terveys, tieto ja asiantuntijuus – vaihtoehtohoitoihin ja rokotteisiin liittyvä lääketiedekriittisyys* -tutkimushankkeessa.

RAHOITTAJAT:

Tutkimushanketta ja artikkelin tekoa on rahoittanut Emil Aaltosen säätiö.

Rytty, S. Anti-vaccinationism from historical perspective in the early 20th-century Finland. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti – Journal of Social Medicine 2019: 56: 215–227.

Although criticism towards vaccination nowadays is on the rise, the history of anti-vaccinationism has remained a very little studied historical phenomenon especially in Finland. Compared with Central Europe, anti-vaccination attitudes started to appear in Finland rather late, not until the early 20th century. The main supporters of the cause were found among the advocates of natural healing and vegetarianism, who form the subject of this research. The aim of this article is to analyse, why these people opposed vaccination and how the ideas of natural healing and vegetarianism shaped their anti-vaccination attitudes.

The research material consists of anti-vaccination writings published by the advocates of natural healing and vegetarianism, during the years 1910–1932, in their own magazines called *Health* and *Natural Healer/Healer/New Healer*. This historical research is based on a qualitative method that is used to find and analyse the reasons why the advocates of natural healing and vegetarianism opposed vaccination. An explanation for

these anti-vaccination attitudes is sought from the world view of natural healing and vegetarianism of the early 20th century by placing the phenomenon under study in the context of the research era.

This research shows that the Finnish advocates of natural healing and vegetarianism opposed vaccination because they thought it was unhealthy, useless and immoral. These ideas were influenced by the alternative disease conception of natural healing that dissented from the medical knowledge of the time. The intertwining of health and morals, but also the aspiration for social change, characteristic of both natural healing and vegetarianism, played a significant role as well.

Keywords: history, vaccination, alternative medicine, natural healing, vegetarianism.

Saapunut 01.04.2020
Hyväksytty 10.06.2020

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

- (1) 160 lääkärin ja lääketieteen professorin lausuntoja rokotuksesta. *Terveys* 1913;3(7-8):54-56.
- (2) 215 lääkärinä Italiassa vastustavat julkisesti rokotusta. *Terveys* 1919;9(6):7-9.
- (3) A. A. (nimimerkki). Muistelmia ja vaikutelmia Salon vegetaarisilta päiviltä. *Terveys* 1913;3(9):65-66.
- (4) Aatos (nimimerkki). Lapsi oli liian heikko. *Luonnonparantaja* 1912;1(1):14.
- (5) Annie Besant vegetarismista. *Terveys* 1918;8(11-12):24-26.
- (6) Axell OT. Rokotuksen turmiollisuus. *Terveys* 1912;2(4):25-28.
- (7) Axell OT. Rokotuksen turmiollisuus. *Terveys* 1912;2(5):33-37.
- (8) Demaquette JC. Ihmiskunta ja eläimet. *Terveys* 1924;13(6-7):86-89.
- (9) Hällström E. af. Suojelusrokotuksesta. *Duodecim* 1911;23(8-9):114-117.
- (10) Hannikainen, T. Rokotuksen vastustusliikkeestä. *Duodecim* 1914;30(2):63-94.
- (11) Heurlin M. af. Milloin lapsi on rokotettava? *Duodecim* 1912;28(5):238-239.
- (12) Idman R. Kertomus isosta rokosta Tampereella vuonna 1895. *Duodecim* 1896;12(2):25-40.
- (13) J. A. Mkn (nimimerkki). Vivisektioonista vastaan. *Terveys* 1918;8(2-5):8-9.
- (14) Keuhkotauti, sen syyt ja luonnonmukainen hoito. *Terveys* 1925;14(9-10):127-138.
- (15) Kiduttavaa eläinkokeilua vastaan. *Parantaja* 1916;2(2):49-50.
- (16) Kuhne, Louis. Uusi lääketiede eli oppi tautien yhtenäisyydestä ja niiden siihen perustuvasta parantamisesta ilman lääkkeitä ja leikkauksia. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto; 1910.
- (17) Lääkärien lausuntoja vegetarismista. *Terveys* 1920;10(5):11.
- (18) Leino J. Tiedemies ja puoskari. *Terveys* 1924;13(11):148-152.
- (19) Leino J. Tiedemies ja puoskari. *Terveys* 1924;13(12):165-167.
- (20) Leppänen L. Vegetarismi Jumalan työaseena. *Terveys* 1915;5(2):21-24.
- (21) Luonnonmaa S. Rokotusaineen valmistus. *Terveys* 1929;19(11):146-149.
- (22) Lybeck EW. Muut parantajat ja lääkärit. *Terveys* 1912;2(2):9-11.
- (23) Lybeck EW. Uskontunnustukseni. *Terveys* 1911;1(1):1-5.
- (24) Malinen E. Käynti Kirvun luonnonparantolassa. *Terveys* 1911;1(11-12):99-101.
- (25) M-i (nimimerkki). Mistä syystä kansa rokotusta vastustaa. *Luonnonparantaja* 1912;1(2):27-29.
- (26) ReijoWaaara K. Isosta rokosta ja rokotuksesta. *Terveydenhoitolehti* 1912;24(7-8):97-110.
- (27) Relander K. Rokottamisesta. *Duodecim* 1885;1(5):49-53.
- (28) Roiha JA. Kansanomaisista hoito- ja parannustavoista. *Terveys* 1913;3(7-8):49-51.
- (29) Rokkoaineen valmistus. *Parantaja* 1928-29;4(1):1-4.
- (30) Rokotuksen vaarallisuus. *Luonnonparantaja* 1912;1(6):90-91.
- (31) Rokotuksesta kuollut. *Terveys* 1911;1(8):64.
- (32) Rokotuksen seurauksia. *Luonnonparantaja* 1914;3(3-4):57-58.
- (33) Rokotusasiasta. *Terveys* 1922;12(2):24-25.
- (34) Rokotuspakko poistettava! *Parantaja* 1927;1(1):35-47.
- (35) Rokotuspakko poistettava! *Terveys* 1927;16(1-2):2-19.
- (36) Rokotuspakko poistettava, *Parantaja* 1918;3(2):26-34.
- (37) Saxon JL. Luonnollinen elintapa. *Terveys* 1912;2(6-7):42-46.
- (38) Tautien parantaminen. *Uusi Parantaja* 1923;1(2):62-64.
- (39) Tautien yleisiä syitä. *Uusi parantaja* 1923;1(2):53-61.
- (40) Tiedättekö jo. *Terveys* 1929;19(11):145.
- (41) Tiedemiesten lausuntoja rokotuksesta. *Luonnonparantaja* 1913;2(2-3):38-39.
- (42) Tupakka-pahe. *Terveys* 1928;18(3-4):49-52.
- (43) Uuskallio T. Pohjaako ihmisen terveys mädännäisyteen? *Terveys* 1927;16(1-2):21-22.
- (44) Vegetarismi. *Terveys* 1911;1(3):19-20.
- (45) Vegetarismien merkitys luonteenkasvatukseen nähden. *Terveys* 1915;5(3):33-35.
- (46) -vi -ko (nimimerkki). Havaintoja matkan varrelta. *Terveys* 1914;4(8-9):117-123.
- (47) Vieraat aineet ihmisruumiissa ja käyminen, Louis Kuhnen mukaan. *Terveys* 1926;15(7-8):107-111.

Tutkimuskirjallisuus

- (48) Cooter R. Introduction: The Alterations of Past and Present. Kirjassa: Cooter R. (toim.) *Studies in the History of Alternative Medicine*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press; 1988, x-xviii.
- (49) Davidovitch N. Negotiating Dissent: Homeopathy and Anti-Vaccinationism at the Turn of the Twentieth Century. Kirjassa: Johnston RD. (toim.) *The Politics of Healing: Histories of Alternative Medicine in Twentieth-Century North America*. London: Routledge; 2003, 9-26.
- (50) Durbach N. Bodily Matters: The Anti-Vaccination Movement in England, 1853-1907. Durham, N.C.; London: Duke University Press; 2005.

- (51) Gregory J. *Of Victorians and Vegetarians: The Vegetarian Movement in Nineteenth-century Britain*. London, New York: Tauris Academic Studies; 2007.
- (52) Harjula M. *Terveyden jäljillä: Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press; 2007.
- (53) Hau M. *The Cult of Health and Beauty in Germany: A Social History, 1890–1930*. Chicago, London: The University of Chicago Press; 2003.
- (54) Helén I, Jauho M. *Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka*. Kirjassa: Helén I, Jauho M. (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus; 2003, 13–32.
- (55) Johnston RD. *Contemporary Anti-Vaccination Movements in Historical Perspective*. Kirjassa: Johnston RD. (toim.) *The Politics of Healing: Histories of Alternative Medicine in Twentieth-Century North America*. London: Routledge; 2003, 244–271.
- (56) Joutsivuo T. *Ruumiin vai sielun hoitoa? Kristinusko, sairaus ja lääketiede*. Kirjassa: Joutsivuo T, Mikkeli H. (toim.) *Terveyden lähteillä: Länsimaisten terveyskäsitusten kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; 1995, 59–83
- (57) Joutsivuo T. *Terveys keskiajan lääketieteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; 2015.
- (58) Kitta A. *Vaccinations and Public Concern in History: Legend, Rumor, and Risk Perception*. New York: Routledge Studies in the History of Science, Technology, and Medicine, Routledge; 2011.
- (59) Laurent H. *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota: Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa*. Helsinki; 2017.
- (60) Mattila M. *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Helsinki: Bibliotheca Historica 44, Suomen Historiallinen Seura; 1999.
- (61) Mikkeli H. *Hygieia, Asklepioksen tytär terveyden linnassa. Dietetiikka ja terveysoppaat uuden ajan alussa*. Kirjassa: Joutsivuo T, Mikkeli H. (toim.) *Terveyden lähteillä: Länsimaisten terveyskäsitusten kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; 1995, 85–119.
- (62) Neuendorf KA, Skalski PD, Cajigas JA, ym. *The content analysis guidebook*. 2. p. Los Angeles: SAGE, 2017.
- (63) Pesonen N. *Terveyden puolesta – sairautta vastaan: Terveyden- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY; 1980.
- (64) Pitkänen K J, Mielke JH, Jordes LB. *Smallpox and its Eradication in Finland: Implications for Disease Control*. *Population Studies* 1989;43:95–111. doi: 10.1080/0032472031000143866
- (65) Pitkänen K. *Myrkyä, sanoi tohtori Lybeck: Rokotustaistelu Suomessa 1900-luvun alkuvuosikymmenillä*. Kirjassa: Pelttonen M, Kaukiainen Y, Soikkanen H. (toim.) *Arki ja murros: Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; 1990, 123–139.
- (66) Sharma A. *We Lived for the Body: Natural Medicine and Public health in Imperial Germany*. DeKalbb, Il: NIU Press; 2014.
- (67) Turner B. *The Body & Society: Explorations in Social Theory*. 3rd Edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage; 2008.
- (68) Vuorinen HS. *Taudit, parantajat ja parannettavat: lääketieteellinen historia*. Tampere: Vastapaino; 2010.
- (69) Wolfe RM, Sharp LK, Lipsky MS. *Content and Design Attributes of Antivaccination Web Sites*. *JAMA* 2002;287(24):3245–48. doi: 10.1001/jama.287.24.3245

Internet -viitteet

- (70) Forsius A. *Lehmärokon historiaa. Kuvauksia lääketieteen historiasta*. Luettu 1.3.2020. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/vaccinia.html>
- (71) Hanhikangas H, Harmainen A. *Luonnonmaa, Sampsa. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Julkaistu 15.1.2010. Luettu 1.3.2020. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skskbg-009322>

SUVI RYTTY

FM, tohtorikoulutettava

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos